

Een merkwaardige haat-liefde

De wisselwerking tussen politiek en media, 1918-1977

'Met u, dames en heren van de pers, heb ik steeds in een merkwaardige haat-liefde verhouding geleefd, een clair-obscur dat straks in de herinnering zal vervagen als het veelkleurige loofbos onder de melancholieke nevels van de herfst'. Deze kleurrijke woorden sprak premier Dries van Agt bij zijn afscheid van de Haagse politiek op 13 oktober 1982. In tegenstelling tot Van Agts voorspelling, zijn de ontwikkelingen in deze wisselwerking tussen politici en journalisten een fascinerend onderwerp voor historici.

Joris Gijsenbergh is junior-onderzoeker politieke geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Sinds de komst van draadloos internet in de Tweede Kamer vormt Twitter een belangrijke nieuwsbron voor journalisten. Cartoon: Reid, Geleijnse & Van Tol, 2009.

Vanaf 1815 is de persvrijheid in de Nederlandse grondwet vastgelegd: 'Niemand heeft voorafgaand verlof nodig, om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.' Toch kon de politiek nog steeds de juridische bewegingsvrijheid van journalisten inperken, omdat het grondwetsartikel stelde dat de persvrijheid begrensd werd door wettelijke bepalingen. Het was verboden om de drukpers te gebruiken bij handelingen die door de wet werden aangemerkt als misdrijf, zoals de bedreiging van de staatsveiligheid of schending van de zeden. Daarom konden politici *achteraf* repressieve strafmaatregelen nemen (zoals het in beslag nemen van drukpersen) tegen bladen

die strafbare feiten hadden begaan. Ook konden ze de lijst van strafbare uitlatingen uitbreiden. Dat zou heel ver kunnen gaan, zo waarschuwde staatsrechtsgeleerde Johan Buys in 1883: 'Indien ooit een wetgever mocht goedvinden het uitspreken van een ongunstig oordeel over Regeeringshandelingen tot een misdrijf te stempelen, dan zoude hij de vrijheid van drukpers opheffen zonder aan art. 8 der Grondwet tittel of jota te kort te doen.' Zo ver is het nooit gekomen, omdat de Nederlandse politici in de twintigste eeuw de persvrijheid als groot goed beschouwden. Desondanks hebben enkele ministers in de eerste decennia van die eeuw geprobeerd om de journalistieke speelruimte iets in te perken, om 'pers-excessen' te bestraffen. Minister van justitie Josef van Schaik scherpste in 1934 bijvoorbeeld het verbod op ordeverstoring en opruiing aan en maakte de publieke belediging van bevolkingsgroepen strafbaar. Dat deed hij omdat 'in den laatsten tijd op een grove wijze misbruik is gemaakt van de vrijheid van de drukpers'. Daarmee doelde hij vooral op antisemitische publicaties van nationaal-socialisten, maar ook 'bona fide' verslaggevers moesten voortaan beter opletten wat ze schreven. Het aangescherpte verbod op opruiing betekende namelijk dat journalisten die verslag deden van (parlementaire) vergaderingen waarin dergelijk taalgebruik was gebezigd, vervolgd konden worden. Dergelijke ingrepen werden ondenkbaar na de oorlogsjaren, toen de Duitse bezetter de persvrijheid geheel had afgeschaft. Bovendien zorgde de Koude Oorlog ervoor dat westerse democratieën zoals Nederland hun persvrijheid nog meer gingen koesteren, omdat dit hen

FOKKE & SUKKE VOLGEN BALKENENDE VIA TWITTER

"Ben ff de crisis aan het oplossen. JP"

verhouding

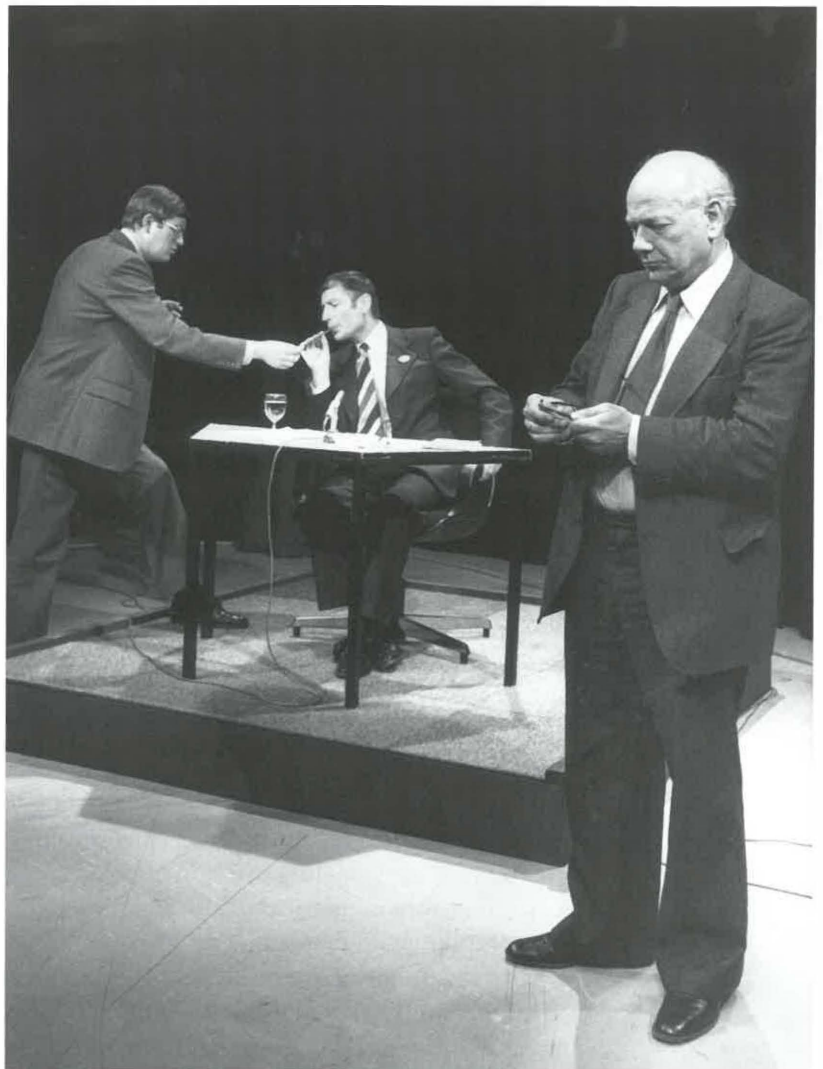
onderscheidde van het gevreesde dictatoriale Oostblok. Uiteraard ergerde de overheid zich nog steeds aan bepaalde publicaties, maar daar werd weinig tegen gedaan. Aan het begin van de jaren vijftig probeerde Van Schaik weliswaar opnieuw om communistische bladen te verbieden, maar dit plan stuitte op verzet. Naast juridische bepalingen beïnvloedden morele overwegingen de journalistieke speelruimte. Journalisten konden zelf besluiten om bepaalde zaken niet openbaar te maken of om bijvoorbeeld een bijtende toon achterwege te laten. Daarbij lieten zij zich leiden door hun eigen politieke overtuigingen, de belangen van de 'zuil' waartoe ze behoorden en hun professionele verantwoordelijkheidsgevoel. De grenzen van deze morele persvrijheid lagen echter niet uitsluitend in handen van verslaggevers. Hoewel het hierbij formeel gezien ging om zelfcensuur, waren de heersende normen niet volledig vrijblijvend. In 1920 sprak journalist Pierre Henri Ritter van 'een hoffelijk

'De nationale Iwan de Verschrikkelijke, een mannetje met een maagzweer, de pen in de aanslag om zijn abonnement op te zeggen'

muilkorven der persvrijheid' door politici, die journalisten onder druk zetten en op terughoudendheid aandrongen. De media moesten daarnaast rekening houden met de wensen van hun publiek, of, zoals journalist Henk Hofland het noemde in 1988, 'de nationale Iwan de Verschrikkelijke, een mannetje met een maagzweer, de pen in de aanslag om zijn abonnement op te zeggen'.

Verzuilde schoothondjes

Vanaf de jaren zestig hebben kritische journalisten, zoals Hofland, zich afgezet tegen hun voorgangers ten tijde van de verzuiling. De verslaggevers uit de eerste helft van de twintigste eeuw waren volgens hun opvolgers 'niet primair de waakhond van de democratie, maar de herdershond van de onderscheiden verzuilde kuddes'. Ze werden ook wel schoothondjes van het gezag genoemd. Deze metaforen bevatten een kern van waarheid, maar

zijn te veel gekleurd door de opvattingen over journalistieke onafhankelijkheid van de ontzuilde generatie.

Vergeleken met het ideaaltype van de kritische, autonome verslaggever van de jaren zestig, stelden de journalisten zich tijdens de verzuiling inderdaad passief op. Zij benaderden politici met respect en legden hen niet te veel het vuur aan de schenen. Zelfs in 1956 vroeg een verslaggever nog altijd beleefd voordat hij een minister interviewde 'Excellentie, mag ik u iets vragen?' Als de bewindsman daar geen zin in had, drong de interviewer meestal niet aan. De hoofdrol binnen de krant werd niet vervuld door verslaggevers, maar door politieke redacteurs en commentatoren. Zij velden wel een oordeel over de Haagse politiek, maar sloten daarbij bewust aan bij de denkbelden van de leiders van hun eigen zuil. De auteurs van de opiniestukken vielen vaak de politieke tegenstanders van hun zuil fel aan en schaarden zich achter hun eigen elite. Dagbladen waren vaak partijbladen, en er bestonden veel informele en formele banden tussen politici en journalisten. ▶

Hans Wiegel (VVD) geeft Dries van Agt (KVP) een vuurtje voor zijn sigaar terwijl Joop Den Uyl (PvdA) zijn brillen nog eens oppoetst tijdens een verkiezingsuitzending van 'Den Haag Vandaag', 22 mei 1977. Na de verzuiling stelden journalisten zich niet langer schuchter op. Minister-president Joop den Uyl werd bijvoorbeeld tijdens een persconferentie toegeschreeuwd 'U moet de sigaar uit de mond nemen als u met ons spreekt'.

Toch liep de verzuilde journalistiek niet ongegeneerd aan de leiband van het gezag, zoals latere journalisten veronderstelden. Net als hun opvolgers beschouwden journalisten zichzelf tijdens de verzuiling als de waakhond van de democratie. De voorzitter van de Nederlandse Journalisten Kring (NJK), Hans Doe, schreef bijvoorbeeld in 1932: 'Een journalist is een volksvertegenwoordiger en de Pers is een parlement'. Dat betekende voor hem dat

'Voor verzuilde journalisten gingen een brave houding en eerbied voor journalistieke onafhankelijkheid hand in hand'

de media op onafhankelijke én verantwoordelijke wijze het publiek informeerden, zodat de irrationele massa zich niet onvoorspelbaar zou gedragen en de autoriteiten respectvol werden gecontroleerd. Journalisten tussen de Eerste Wereldoorlog en de jaren zestig kozen er juist zelfstandig en bewust voor om zich verantwoordelijk op te stellen, omdat zij het met veel politici en cultuurcritici eens waren dat de pers een machtig instrument was. Overheidsinmenging was echter ook tijdens de verzuiling een taboe, omdat 'alles, wat naar staatsorganisatie van de pers lijkt, haar vrijheid aan banden legt en dus uit den boeze moet worden geacht', aldus het handboek

over journalistieke mores uit 1924 van persvoorlichter Lambertus Plemp van Duiveland. Ook de Rooms-Katholieke Journalisten Vereniging (RKJV) noemde in 1922 een onafhankelijke pers 'van groote waarde' voor de staat en het algemeen welzijn. Voor verzuilde journalisten gingen een brave houding en eerbied voor journalistieke onafhankelijkheid hand in hand, omdat zij hun eigen morele grenzen wilden bewaken zonder beheerst te worden door politici. Toen redacteuren de boodschap van hun zuil verkondigden praatte zij niet uitsluitend kritiekloos hun leiders naar de mond, maar uitten zij vaak juist hun eigen ideeën. Dat getuigt eerder van politieke betrokkenheid dan van slaafse volgzzaamheid.

Kritische controle

De grote omslag in de journalistieke cultuur in de loop van de jaren zestig was daarom niet zozeer de ontdekking van de waarde van onafhankelijkheid, maar een nieuwe invulling van dat ideaal. Journalisten stelden zich in toenemende mate afstandelijk op tegenover het gezag, om deze in naam van het publiek kritisch te controleren. Redacteur Henri Faas van *de Volkskrant* stelde zelfs dat een goede journalist altijd uit was op 'aantasting van de macht'.

Dat betekende dat verslaggevers zich in de

Premier Rutte wordt geïnterviewd door Rutger Casticum van PowNews. Foto: ANP Photo/VidiPhoto.

jaren zestig en zeventig niet langer schuchter opstelden. Minister-president Joop den Uyl werd bijvoorbeeld tijdens een persconferentie toegeschreeuwd 'U moet de sigaar uit de mond nemen als u met ons spreekt'. Bovendien namen journalisten niet zo maar genoegen met de antwoorden van politici. Deze 'waakhonden van de democratie' gingen zelf op zoek naar nieuws in de Haagse achterkamertjes, die lange tijd aan de openbaarheid onttrokken waren. Zo kreeg de lezer van *Vrij Nederland* een beschrijving van de gang van zaken tijdens een kabinetsvergadering, inclusief de manier waarop de drankjes werden rondgedeeld. Daarnaast gingen interviewers met politici in discussie, zelfs als zij van vergelijkbare politieke kleur waren. Progressieve journalisten, die het journalistieke landschap in die periode domineerden, waren uiteraard nog kritischer tegenover rechtse politici. Vooral Van Agt kreeg er vaak van langs in bladen zoals *Vrij Nederland*, dat de katholieke politicus bestempelde als 'de tactloze, de eigengereide, de blunderende lijstaanvoerder, genietend van de politiek, maar er niet tegen opgewassen (...) het zorgenkindje van de Nederlandse politiek.'

Auteurs van krantenartikelen traden op de voorgrond en kozen positie in politieke kwesties. De polarisatie tussen links en rechts in de jaren zeventig kwam zo ook tot uiting in de pers, al moet worden opgemerkt dat neutrale bladen zoals het *Algemeen Dagblad* en de neutrale omroep TROS ook een groot publiek bereikten. Vooral de wekelijkse opiniebladen gaven hun eigen oordeel, maar ook kranten namen vaak een standpunt in. Het *NRC Handelsblad* probeerde bijvoorbeeld in 1977 lezers te trekken met de advertentie 'Hoe vervelend is de pretentie van pure objectiviteit. Hoe vermoeiend is het alsmäär subjectieve praat te moeten aanhoren. En hoe aardig is het om waarheidsgetrouwe striktheid in gezelschap te zien van - soms hoogstpersoonlijke - meningen.'

De nieuwe journalistieke cultuur kwam ook tot uiting op televisie, en werd bovendien versterkt door de opkomst van dit nieuwe medium. *Het Journaal* deed onder druk van de verschillende omroepen lange tijd louter objectief verslag van de gebeurtenissen op het Binnenhof, en kreeg pas vanaf 1976 de ruimte om commentaar te leveren. De actualiteitenrubrieken, daarentegen, vertoonden vanaf de jaren zestig de kritische en geëngageerde

Websites

www.parlement.com

Deze website bevat onder andere uitgebreide informatie over gebeurtenissen uit de parlementaire geschiedenis en de politieke en niet-politieke loopbanen van Nederlandse politici.

<http://portal.beeldengeluid.nl>

Het instituut Beeld en Geluid in Hilversum bevat een grote collectie van onder andere radio- en tv-materiaal. Enkele fragmenten zijn op de website te bekijken en/of te beluisteren.

journalistieke stijl. KRO's *Brandpunt* klaagde bijvoorbeeld na de val van het kabinet-Cals in 1966 dat de katholieke fractievoorzitter Norbert Schmelzer het kabinet van zijn partijgenoot doelbewust naar het 'schavot' had geleid. Ook het progressieve *Den Haag Vandaag*, dat aan de neutrale NOS was verbonden, liet zijn eigen stem horen. Tijdens de verkiezingsspecial op 22 mei 1977 opende de verslaggever een interview met de VVD-lijsttrekker Hans Wiegel met de woorden 'laten we met een neutrale opmerking beginnen', waarmee hij aangaf dat hij daar geen gewoonte van wenste maken. Tijdens het vervolg van dit vraaggesprek hanteerde de interviewer een kleinere toon, terwijl hij zich veel vriendelijker opstelde tegenover de sociaal-democratische Den Uyl. Televisiemakers hadden daarnaast nog meer middelen om een draai te kunnen geven aan de verslaggeving. Zo zoomde de camera van het linkse *VARA Visie* tijdens de mislukte formatie eind 1977 veelzeggend in op

'De Volkskrant stelde zelfs dat een goede journalist altijd uit was op 'aantasting van de macht''

de CDA-onderhandelaar, terwijl de commentaarstem opmerkte 'opnieuw is het Van Agt die dwarsligt'. Televisiereporters verschenen zodoende letterlijk meer op de voorgrond. Zij kwamen vaker in beeld, vooral wanneer zij vragen stelden of zelf commentaar leverden. Hoewel journalisten in de jaren zestig en zeventig ervan overtuigd waren dat ze zich hadden bevrijd van de verstikkende deken van de verzuiling, werden ook zij door de heersende normen en waarden gedwongen tot zelfcensuur. Deze journalisten probeerden vaak met succes de morele grenzen van de openbaarheid te verleggen, maar stuitten ook geregeld ►

Wiegel perfectioneerde in de jaren zeventig de kunst om vriendelijk contact te houden met journalisten én om via de camera oogcontact te zoeken met de kijkers. Collectie Spaar- nestad Photo/NA/ Anefo/Fotograaf onbekend

op conservatieve stromingen die bijvoorbeeld geen heil zagen in publicaties die godsdienst of de zeden ter discussie stelden. Zo moest het VARA-bestuur zich in 1977 onder druk van haar leden en juridische processen verontschuldigen bij de Bond tegen het Vloeken. Dat gebeurde naar aanleiding van de *Goed Nieuws Show* waarin cabaretier Wim van Meeberg opzettelijk een van scheldwoorden doorvlochten nummer ten gehore had gebracht in aanwezigheid van majoor Bosshardt van

het Leger des Heils. Andere vooruitstrevende media kozen in deze periode voor zelfcensuur om problemen te voorkomen.

Van autoritaire naar vriendelijke sturing

Terwijl journalisten probeerden om hun onafhankelijkheid te bewaren, worstelden politici in de twintigste eeuw met de vraag hoe zij zich tot de media moesten verhouden. Zij hebben niet geprobeerd om de verslaggevers volledig te beheersen, maar wilden wel invloed uitoefenen op de beeldvorming. Veel politici tijdens de verzuiling vonden het normaal om

'De komst van de televisie maakte het nog belangrijker voor politici om na te denken hoe zij overkwamen'

zelf banen in de journalistiek te bekleden of op zijn minst informele banden aan te knopen met journalisten die hun politieke opvattingen deelden. Pas aan het begin van de jaren zestig ging men betwijfelen of het beroep van journalist zich wel liet combineren met het ambt van politicus.

Maar zelfs als politici niet zelf de pen ter hand

Literatuurlijst

- J. Bardoel, Ch. Vos, F. van Vree en H. Wijffes (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002).
- J. Gijsenbergh, 'Vijftig jaar crisis in het Journaal. De verslaggeving van kabinetcrises', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 8 (2005) 79-94.
- P. Koedijk, "'Vrijheid in verantwoordelijkheid'. Journalistiek in de jaren vijftig' in: P. Luykx en P. Slot, *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).
- F. van Vree, *De politiek van de openbaarheid. Journalistiek en publieke sfeer* (Groningen 2000).
- H. Wijffes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, Cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004).

namen beïnvloedden zij de informatiestroom, aangezien zij vaak de bron van die informatie waren. Vlak na de Eerste Wereldoorlog stelde de overheidsvoorlichting nog weinig voor. Het ministerie van Buitenlandse Zaken had in 1920 weliswaar een woordvoerder aangesteld, maar deze liet zo weinig van zich horen dat hij al snel bekend kwam te staan als 'Monsieur-jene-sais-pas'. Daar kwam in 1934 verandering in, omdat de regering en Kamer de berichtgeving enigszins wilden kunnen sturen. De nieuwe Regeringspersdienst (RPD) kreeg de opdracht om objectieve informatie openbaar te maken, maar ook om te zorgen voor 'een voortdurend gecontroleerde juiste voorstelling'. RPD-chef Anton Lievegoed oefende daarom morele druk uit op de journalisten om zich te matigen, bijvoorbeeld in hun gevaarlijke kritiek op het dreigende Duitsland. Dergelijke 'collegiale aanwijzingen' werden na de bezetting minder op prijs gesteld, omdat politici zoals de sociaal-democraat Koos Vorink een ongebonden pers en eerlijke voorlichting zagen als essentiële onderdelen van 'het beginsel van de democratie'. Toch wilden veel politici ook na 1945 zoveel mogelijk zelf bepalen wat in de openbaarheid kwam. Premier Den Uyl zei bijvoorbeeld in 1977 over de wekelijkse persconferentie: 'Dollen mag, maar het mag niet te gek worden; echt informeren en toch niet je mond voorbij praten, zet en tegenzet.'

De komst van televisiecamera's in het parlement in de jaren zestig was dan ook even wenen. Aanvankelijk eiste de Kamer dat debatten uitsluitend integraal uitgezonden mochten worden, om te voorkomen dat televisiemakers

besloten wie wel en wie niet in beeld kwam. Al snel beseftte een ziek Kamerlid dat thuis het debat wilde volgen echter dat dit veel te lange, saaie uitzendingen opleverde. Daarom werden voortaan samenvattingen van de debatten vertoond.

De komst van de televisie maakte het nog belangrijker voor politici om na te denken hoe zij overkwamen. Daarom schakelden velen van hen media-adviseurs in. De ene politicus maakte die omslag sneller dan de ander. Zo liet Eerste Kamerlid Harm van Riel zich slechts met veel moeite overtuigen dat hij onverstaanbaar was voor de kijkers als hij interviewers te woord stond met een sigaar in zijn mond. VVD-leider Wiegman perfectioneerde in de jaren zeventig, nota bene toen linkse journalisten zelf steeds meer op de voorgrond traden, de kunst om vriendelijk contact te houden met journalisten én om via de camera oogcontact te zoeken met de kijkers. Politici konden niet langer een gepaste afstand eisen van de journalisten, en zochten juist zelf toenadering.

In 1966 zei Kamerlid Marga Klompé over de televisie: 'Wij weten waarschijnlijk ook niet goed hoe wij met een dergelijk medium moeten omspringen.' Veel is er niet veranderd. Sinds 1 september 2011 beschikt de vergaderzaal van de Tweede Kamer over draadloos internet, zodat politici tijdens debatten naar hartelust kunnen twitteren. Daarmee omzeilen ze de journalisten, maar die kunnen ook gebruik maken van deze nieuwe informatiebron. Dergelijke nieuwe uitdagingen zorgen ervoor dat de onderlinge verhouding van journalisten en politici altijd complex zal blijven. ■

Dit artikel is mede gebaseerd op een werkstuk in het kader van het onderzoekscollege 'Pers en politiek' in het collegejaar 2004-2005 aan de Radboud Universiteit Nijmegen. De auteur bedankt Rob van Gemert, Anne-Ruth Groen, Miel Jacobs, Wim Steegmans en Toine van de Ven, die samen met hem dat werkstuk hebben geschreven.

les voorbereiden

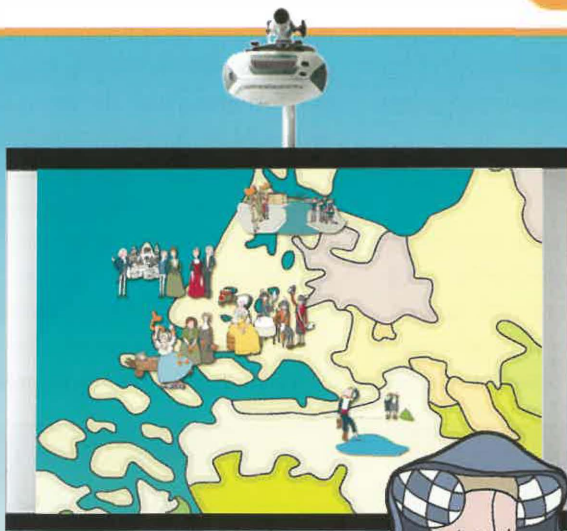
les geven

gratis proefabonnement

loguit

©2011

Meer informatie:
www.stamboeck.nl
info@stamboeck.nl
 06 29022027

Stamboeck Storyboard

- verrijk uw les met verhalen uit de vaderlandse geschiedenis
- vertel ze met het digitale schoolbord
- eenvoudig te bedienen
- kaarten, verhalen, presentaties en filmpjes van vijf perioden
- uw eigen verhalen uploaden en delen met collega's
- geef kleur aan de kenmerkende aspecten!

Neem nu een gratis proefabonnement!
www.stamboeck.nl

Stamboeck

de verhalen terug in de klas